

Heimarmenê (εἰμαρμένη): leven binnen een wereld van oorzaak en gevolg

Waarom gebeurt wat er gebeurt?

Is het leven een verzameling toevallige gebeurtenissen?

Hebben wij werkelijk vrije keuzes?

Of maakt alles deel uit van een groter verloop waarin iedere gebeurtenis voortkomt uit eerdere oorzaken?

De stoïcijnen namen deze vragen zeer serieus. Binnen hun natuurfilosofie ontwikkelden zij een sterk idee van **lotsbestemming en causaliteit**.

Een belangrijk begrip daarbij is **heimarmenê (εἰμαρμένη)**.

Heimarmenê wordt meestal vertaald als **lot, lotsbestemming, noodzakelijkheid of het door oorzaken bepaalde verloop van de kosmos**.

Maar het stoïcijnse lot is niet zomaar een mysterieuze kracht die willekeurig beslist wat er met ons gebeurt.

Het gaat om iets veel systematischer:

alles wat gebeurt, maakt deel uit van een samenhangend netwerk van oorzaken en gevolgen.

De kosmos vormt één causale orde.

En wij leven daar middenin.

Wat betekent Heimarmenê?

Het woord *heimarmenê* werd al vóór de stoïcijnen gebruikt, maar binnen de Stoa kreeg het een bijzondere betekenis.

Voor de stoïcijnen is de wereld geen chaos van losse gebeurtenissen.

Elke gebeurtenis heeft oorzaken.

Die oorzaken hebben zelf weer eerdere oorzaken.

Zo vormt de werkelijkheid één enorme keten of samenhang van causaliteit.

Wat vandaag gebeurt, staat dus niet volledig los van gisteren.

En wat wij vandaag doen, kan weer oorzaak worden van wat morgen gebeurt.

Heimarmenê verwijst naar deze **orde van noodzakelijke samenhang**.

Daarom wordt het vaak met het lot verbonden.

Maar het stoïcijnse lot betekent niet:

“Er staat ergens een vast script geschreven en wij zijn machteloze poppen.”

Het gaat eerder om de gedachte dat gebeurtenissen voortkomen uit oorzaken binnen dezelfde kosmische natuur.

Lot en Logos

Heimarmenê hangt nauw samen met **logos**.

Voor de klassieke stoïcijnen is de kosmos niet alleen causaal samenhangend, maar ook rationeel geordend.

De *logos* is de rede of ordenende structuur die de natuur doordringt.

Daardoor werden verschillende begrippen in de stoïcijnsse filosofie sterk met elkaar verbonden:

natuur,

logos,

voorzienigheid,

oorzaak,

en lot.

Vanuit hun eigen wereldbeeld zagen de stoïcijnen het verloop van de kosmos niet als een blinde opeenvolging van gebeurtenissen.

De causale orde maakte deel uit van de rationele natuur van het geheel.

Dat maakt heimarmenê tot meer dan alleen determinisme in een moderne mechanische betekenis.

Het is onderdeel van een veel bredere stoïcijnsse kosmologie.

Is alles dan vooraf bepaald?

In grote lijnen waren de klassieke stoïcijnen **deterministen**.

Dat betekent dat gebeurtenissen niet zonder oorzaak ontstaan.

Alles wat gebeurt, volgt uit voorafgaande omstandigheden en oorzaken.

Als dat zo is, ontstaat onmiddellijk een moeilijk probleem:

Hoe kunnen mensen dan verantwoordelijk zijn voor hun keuzes?

Als mijn beslissing zelf het resultaat is van eerdere oorzaken, heb ik dan werkelijk gekozen?

Deze vraag werd al in de oudheid aan de stoïcijnen gesteld.

Voorals Chrysippos probeerde hierop een antwoord te geven.

Chrysippos en de rollende cilinder

Een beroemde uitleg die aan Chrysippos wordt toegeschreven gebruikt het beeld van een **cilinder**.

Stel dat iemand tegen een cilinder duwt.

De duw is een externe oorzaak.

Maar nadat de cilinder in beweging is gekomen, rolt hij door vanwege zijn eigen vorm.

Een ander object zou na dezelfde duw misschien anders bewegen.

De externe gebeurtenis veroorzaakt dus iets, maar **de aard van het voorwerp bepaalt mede hoe het reageert**.

Chrysippos gebruikte dit om menselijke handelingen te verklaren.

Gebeurtenissen van buitenaf raken ons.

Maar onze reactie ontstaat ook vanuit wie wij zijn:

ons karakter,

onze overtuigingen,

onze gewoonten,

onze oordelen.

We maken dus deel uit van het causale netwerk.

Onze keuze staat er niet buiten.

Maar onze keuze is ook niet betekenisloos.

Wijzelf zijn mede oorzaak van wat we doen.

Determinisme zonder machteloosheid

Dit leidt tot een subtiel verschil.

De stoïcijn zegt niet:

“Alles is bepaald, dus niets wat ik doe maakt uit.”

Integendeel.

Wat jij doet is zelf een onderdeel van wat er gebeurt.

Wanneer je besluit iemand te helpen, wordt jouw beslissing een oorzaak van wat daarna volgt.

Wanneer je oefent in zelfbeheersing, verander je langzaam je karakter.

Dat veranderde karakter beïnvloedt toekomstige keuzes.

Daarom is de gedachte:

“Als alles toch vastligt, hoef ik niets te doen”

geen logisch gevolg van het stoïcijnse determinisme.

Jouw handelen behoort juist tot de keten van oorzaken.

Een eenvoudig voorbeeld

Stel dat iemand morgen een belangrijk examen heeft.

Hij zegt:

“Als het mijn lot is om te slagen, slaag ik toch wel. Dus ik hoef niet te studeren.”

Een stoïcijn zou daar waarschijnlijk tegenin brengen dat het studeren zelf onderdeel kan zijn van de oorzaken waardoor hij slaagt.

Het resultaat en de handelingen die ertoe leiden staan niet los van elkaar.

Hetzelfde geldt voor gezondheid.

Als het lot bepaalt of ik gezond blijf, waarom zou ik dan verstandig leven?

Omdat verstandig leven zelf een oorzaak is die invloed heeft op wat volgt.

Heimarmenê is dus geen uitnodiging tot passiviteit.

Het plaatst ons handelen **binnen** de causaliteit in plaats van erbuiten.

De beroemde ‘luie redenering’

In de oudheid bestond een argument dat bekend werd als het **luie argument**.

In eenvoudige vorm luidt het:

Als het voorbestemd is dat ik herstel, herstel ik of ik nu een arts raadpleeg of niet.

Als het voorbestemd is dat ik niet herstel, helpt een arts toch niet.

Dus waarom zou ik een arts raadplegen?

De stoïcijnen verwierpen deze redenering.

Chrysippos stelde dat gebeurtenissen vaak **gezamenlijk voorbestemd** zijn.

Het kan bijvoorbeeld tot dezelfde causale samenhang behoren dat iemand herstelt **doordat hij een arts raadpleegt**.

Het gevolg kan dus niet zomaar worden losgemaakt van de handelingen en oorzaken waardoor het ontstaat.

Dat is een belangrijk punt.

Lot betekent niet dat de route naar een gebeurtenis er niet toe doet.

Die route **is zelf onderdeel van het lot**.

Vrijheid binnen causaliteit

De stoïcijnen verdedigen daarmee een positie die tegenwoordig vaak **compatibilistisch** wordt genoemd.

Compatibilisme is het idee dat een wereld waarin gebeurtenissen oorzaken hebben toch ruimte kan laten voor een betekenisvolle vorm van menselijke verantwoordelijkheid.

We moeten daarbij voorzichtig zijn met moderne termen: de oude stoïcijnen formuleerden het probleem niet precies in onze hedendaagse filosofische taal.

Maar de kern is duidelijk.

Vrijheid betekent niet noodzakelijk dat onze keuze volledig zonder oorzaak ontstaat.

Vrijheid heeft te maken met het feit dat onze handeling voortkomt uit **ons eigen redelijke vermogen, ons oordeel en ons karakter**, in plaats van uit pure externe dwang.

Hier raakt heimarmenê rechtstreeks aan **prohairesis**.

Heimarmenê en Prohairesis

Bij Epictetus verschuift de praktische aandacht sterk naar onze eigen oordelen en keuzes.

We kunnen het verloop van de wereld niet beheersen.

Maar we kunnen werken aan de manier waarop wij ons ertoe verhouden.

Dat betekent niet dat onze prohairesis buiten de kosmische causaliteit staat.

Ook wij maken deel uit van de natuur.

Maar binnen het leven dat zich ontvouwt blijft de vraag:

Wat doe ik met de situatie die nu voor mij ligt?

Je hebt niet gekozen dat een bepaalde gebeurtenis plaatsvond.

Maar jouw antwoord daarop behoort eveneens tot het verloop van gebeurtenissen.

Daarom staan lot en verantwoordelijkheid bij de stoïcijnen niet noodzakelijk tegenover elkaar.

Acceptatie betekent niet berusting

Wanneer mensen stoïcisme en lot met elkaar verbinden, ontstaat gemakkelijk de gedachte:

“Je moet gewoon accepteren wat er gebeurt.”

Dat is maar gedeeltelijk juist.

De stoïcijn probeert inderdaad de werkelijkheid niet te ontkennen.

Wat gebeurd is, **is gebeurd**.

Het heeft geen zin te eisen dat het verleden anders had moeten zijn.

Maar acceptatie van de werkelijkheid betekent niet dat we niets aan de toekomst mogen veranderen.

Stel dat je onrecht ziet.

Het feit dat het onrecht heeft plaatsgevonden is werkelijkheid.

Maar wat nu?

Misschien vraagt rechtvaardigheid dat je ingrijpt.

Ook jouw verzet behoort dan tot dezelfde wereld van oorzaken en gevolgen.

De stoïcijn accepteert dus niet noodzakelijk de **toestand**.

Hij accepteert het feit dat de toestand **nu bestaat**, en vraagt vervolgens wat een passende handeling is.

Heimarmenê en Kathekon

Hier ontstaat een sterke verbinding met **kathekon**, de passende handeling.

Je kiest niet iedere situatie waarin je terechtkomt.

Maar iedere situatie stelt je voor een vraag:

Wat is nu passend om te doen?

Een ziekte verschijnt.

Je kunt de diagnose misschien niet ongedaan maken.

Maar je kunt wel medische hulp zoeken, je verantwoordelijkheden aanpassen en onderzoeken hoe je met de situatie omgaat.

Een conflict ontstaat.

Je kunt het verleden niet veranderen.

Maar je kunt nog steeds bepalen of je reageert met wraak, rechtvaardigheid, moed of voorzichtigheid.

Heimarmenê beschrijft het verloop waarin we ons bevinden.

Kathekon richt onze aandacht op **wat we binnen dat verloop behoren te doen**.

Heimarmenê en Amor Fati

Het is verleidelijk om heimarmenê meteen gelijk te stellen aan **amor fati**: liefde voor het lot.

Daar moeten we historisch voorzichtig mee zijn.

Amor fati is vooral bekend geworden door **Friedrich Nietzsche** en is geen klassieke stoïcijnse technische term.

Wel vinden we bij stoïcijnen, vooral bij Epictetus en Marcus Aurelius, gedachten die erop lijken.

Niet eisen dat de werkelijkheid zich altijd aan onze wensen aanpast.

Accepteren wat noodzakelijk uit de natuur voortkomt.

En proberen zelfs omstandigheden die we niet gekozen hebben als materiaal voor deugd te gebruiken.

Dat sluit inhoudelijk aan bij latere ideeën over *amor fati*, maar het is beter de begrippen niet simpelweg als identiek te presenteren.

Marcus Aurelius en het geheel

Bij Marcus Aurelius krijgt de gedachte aan noodzakelijkheid regelmatig een persoonlijke vorm.

Hij herinnert zichzelf eraan dat gebeurtenissen voortkomen uit dezelfde natuur waarvan ook hijzelf deel uitmaakt.

Als iets binnen het geheel gebeurt, probeert hij het niet onmiddellijk te beoordelen alsof de kosmos hem persoonlijk onrecht heeft aangedaan.

Dat betekent niet dat alles prettig is.

Het betekent dat hij zijn perspectief probeert te vergroten.

Dit is gebeurd.

Het behoort nu tot de werkelijkheid.

Wat vraagt de situatie van mij?

Daarin komt zijn stoïcijnse training samen:

acceptatie van oorzaak en gevolg,

besef van het geheel,

en verantwoordelijkheid voor zijn eigen handelen.

Waarom gebeurde dit mij?

Heimarmenê verandert ook de vraag die we aan tegenslag stellen.

We vragen gemakkelijk:

“Waarom moest dit mij overkomen?”

Daar zit vaak de verborgen verwachting achter dat de werkelijkheid een uitzondering voor ons had moeten maken.

De stoïcijn probeert een andere houding:

“Dit is gebeurd binnen dezelfde natuur waarvan ik deel uitmaak. Wat kan ik nu doen?”

Dat neemt verdriet of pijn niet automatisch weg.

Maar het verschuift de aandacht van een onmogelijke strijd met het verleden naar de mogelijkheden van het heden.

Het verleden kan niet meer worden gekozen.

De volgende handeling wel.

Betekent Heimarmenê dat alles goed is?

Nee.

Dat is een belangrijk onderscheid.

Dat iets een oorzaak heeft, betekent niet automatisch dat wij iedere gebeurtenis moreel goed moeten noemen.

Een daad van onrecht heeft oorzaken.

Maar blijft vanuit stoïcijnse ethiek onrechtvaardig.

Iemands slechte karakter kan ontstaan zijn door opvoeding, gewoonten en eerdere keuzes.

Dat verklaart zijn gedrag, maar maakt het nog niet deugdzaam.

Causale verklaring en morele beoordeling zijn dus niet hetzelfde.

De stoïcijnen proberen beide vast te houden:

alles heeft zijn plaats in een causale orde

én

mensen kunnen beter of slechter handelen.

Kunnen we ons karakter veranderen?

Hier ontstaat een interessante vraag.

Als ons karakter mede bepaalt hoe we reageren, maar dat karakter zelf weer door eerdere oorzaken gevormd is, kunnen we dan werkelijk veranderen?

De stoïcijnse praktijk veronderstelt dat ontwikkeling mogelijk is.

Onderwijs beïnvloedt ons.

Filosofie beïnvloedt ons.

Oefening beïnvloedt ons.

Ervaringen beïnvloeden ons.

Herhaalde keuzes vormen gewoonten.

Al deze dingen zijn oorzaken.

Filosofische oefening hoeft dus niet buiten de causale wereld te staan om verandering mogelijk te maken.

Nieuwe oorzaken kunnen nieuwe gevolgen voortbrengen.

Daarom heeft oefenen zin.

Verantwoordelijkheid zonder totale controle

Misschien helpt heimarmonie ons een belangrijk onderscheid te maken tussen **verantwoordelijkheid** en **totale controle**.

Wij controleren niet alle oorzaken die ons gevormd hebben.

We kiezen niet:

waar we geboren worden,
welke gebeurtenissen ons als kind treffen,
welke mensen we onderweg ontmoeten,
welke natuurlijke aanleg we hebben,
of welke onverwachte gebeurtenissen plaatsvinden.

Maar daaruit volgt niet dat onze keuzes betekenisloos zijn.

De stoïcijn probeert verantwoordelijkheid te nemen **binnen de werkelijkheid zoals die is.**

Niet vanuit de fantasie dat hij volledig los van oorzaken staat.

En niet vanuit de andere uiterste gedachte dat hij daarom helemaal niets kan doen.

Een praktische oefening

Wanneer iets vandaag anders loopt dan je wilde, probeer drie momenten van elkaar te onderscheiden.

Eerst: wat is al gebeurd?

Dat deel behoort inmiddels tot het causale verleden.

Je kunt het betreuren, ervan leren of proberen gevolgen te herstellen.

Maar je kunt het niet ongedaan maken.

Daarna: wat is nu werkelijk de situatie?

Probeer de feiten te onderscheiden van je oordeel erover.

Ten slotte: welke oorzaak kan ik zelf nu worden?

Welke handeling kan jij toevoegen aan het verloop?

Een verstandig gesprek?

Een excuus?

Een grens?

Een nieuwe poging?

Niets doen?

Hulp zoeken?

Daarmee verandert de vraag van:

“Waarom kan ik het verleden niet beheersen?”

naar:

“Welke bijdrage lever ik aan wat hierna gebeurt?”

Van slachtoffer van het lot naar deelnemer aan de natuur

Daarmee krijgt heimarmenê een veel actievere betekenis dan het woord *lotsbestemming* misschien doet vermoeden.

Wij worden beïnvloed door oorzaken die we niet gekozen hebben.

Maar tegelijkertijd beïnvloeden wij de wereld zelf.

Wij zijn niet toeschouwers van de causale orde.

Wij zijn er onderdeel van.

Een vriendelijk woord kan oorzaak worden van een andere reactie.

Een verstandig besluit kan jaren later gevolgen hebben.

Een verkeerde gewoonte kan zichzelf versterken.

Een goede oefening ook.

We ontvangen oorzaken.

En we worden zelf oorzaak.

Een moderne lezing

Een moderne lezer hoeft niet noodzakelijk de volledige stoïcijnse kosmologie te aanvaarden.

We hoeven bijvoorbeeld niet automatisch te geloven dat de gehele kosmos door een goddelijke, voorzienige logos wordt bestuurd.

Toch blijft een deel van de gedachte krachtig.

Wij bestaan binnen een wereld van oorzaken.

Ons leven wordt beïnvloed door biologie, omgeving, geschiedenis, relaties en eerdere keuzes.

Tegelijkertijd hebben onze eigen handelingen gevolgen.

Dat kan leiden tot een minder simplistische opvatting van vrijheid.

Vrijheid hoeft niet te betekenen:

“Ik ben volledig onafhankelijk van alles wat mij gevormd heeft.”

Ze kan betekenen:

“Ik leer bewust en verantwoordelijk handelen binnen de werkelijkheid waarvan ik deel uitmaak.”

Tot slot

Heimarmenê behoort tot de moeilijkere begrippen van de stoïcijnse filosofie, omdat het ons rechtstreeks confronteert met de verhouding tussen **lot en vrijheid**.

De klassieke stoïcijnen zagen de kosmos als één samenhangende causale orde.

Gebeurtenissen ontstaan niet zonder oorzaak.

Wijzelf staan niet buiten die orde.

Onze lichamen, gedachten, karakters en keuzes maken er deel van uit.

Maar daaruit trokken zij niet de conclusie dat handelen zinloos is.

Integendeel.

Onze oordelen en handelingen zijn zelf **oorzaken binnen het geheel**.

Daarom kan de stoïcijn tegelijkertijd zeggen:

“Ik kan niet bepalen welke oorzaken mij bereiken.”

en:

“Ik draag verantwoordelijkheid voor de manier waarop ik eraan deelneem.”

Misschien ligt precies daar de praktische kracht van heimarmenê.

We hoeven niet de volledige geschiedenis achter ieder moment te beheersen.

We hoeven niet te kunnen garanderen wat daarna gebeurt.

Maar op ieder moment kunnen we opnieuw vragen:

Welke oorzaak wil ik zelf worden in wat hierna volgt?

Informatiebronnen

- **Diogenes Laërtius, *Leven en leer van beroemde filosofen*, boek VII** — belangrijke antieke bron voor de stoïcijnse opvattingen over lot, oorzaak, natuur en de kosmische orde.
- **Cicero, *De fato (Over het lot)*** — een van de belangrijkste overgeleverde bronnen voor het antieke debat over stoïcijns determinisme, verantwoordelijkheid en de positie van Chrysippos.
- **Cicero, *De natura deorum*, boek II** — belangrijke bron voor de stoïcijnse visie op voorzienigheid, natuur en de rationele ordening van de kosmos.
- **Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, boek VII** — bewaart de bekende uitleg van Chrysippos met het voorbeeld van de rollende cilinder.
- **Epictetus, *Gesprekken en Encheiridion*** — vooral belangrijk voor de praktische verhouding tussen noodzakelijkheid, dat wat niet van ons afhankelijk is en onze eigen oordelen en keuzes.
- **Marcus Aurelius, *Persoonlijke notities*** — bevat veel persoonlijke reflecties over noodzaak, natuur, causaliteit en het aanvaarden van gebeurtenissen als onderdeel van het grotere geheel.
- **A.A. Long & D.N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*** — belangrijke moderne verzameling van teksten en commentaar over stoïcijnse causaliteit, determinisme en verantwoordelijkheid.
- [Stanford Encyclopedia of Philosophy – Stoicism](#) — academisch overzicht van de stoïcijnse fysica, causaliteit, lot en menselijke verantwoordelijkheid.
- [Internet Encyclopedia of Philosophy – Stoicism](#) — toegankelijk overzicht van de stoïcijnse visie op natuur, determinisme en ethiek.